

ANALIZA STANJA NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

Jože Humer

THE ANALYSIS OF THE PRESENT
STATE OF THE NATURAL AND
CULTURAL PATRIMONY

POVZETEK

Del besedila analize, ki je bila pripravljena v letu 1984 za razpravo v Skupščini SR Slovenije. Prikazuje temeljne značilnosti posameznih vrst naravne in zlasti kulturne dediščine in temeljne nevarnosti, ki ji pretijo. Na osnovi tega predlaga analiza več usmeritev za nadaljno odločanje, načrtovanje in za razvoj strokovnega dela.

Part of the text of the analysis which was prepared in the year 1984 for the debate in the parliament of the SR of Slovenia. It indicates the basic characteristics of individual kinds of natural and particularly cultural patrimony and the basic dangers that threaten it. On the basis of this, the analysis suggests a number of decisions, planning, and the development of professional work.

V svoji objektivni danosti je naravna in kulturna dediščina samo priložnost. Njeno kulturno poslanstvo in njeno ohranjanje je odvisno od pojmovanja in delovanja ljudi in družbe, ki naj jo spoznava, ohranja, uživa, rabi.

Zavest o dediščini je pri nas v nekaterih pogledih tradicionalna in trdna, v mnogih pogledih se z varstvom vred krepi in pogloblja, pojmovno širi in strokovno utrjuje. Toda hkrati — in v dialektični zvezi s tem — rastejo nevarnosti za obstoj nekaterih vrst dediščine, hitro napredujejo družbeni procesi, ki dediščino ogrožajo; mnogo tega, kar bi mogli šteti za dediščino, je tudi v zadnjem času propadlo.

Analiza je bila pripravljena v letu 1983 v Republiškem komiteju za kulturo na osnovi podatkov v strokovnih zavodih in v sodelovanju z Zavodom SRS za naravno in kulturno dediščino za obravnavo tega pomembnega področja kulture v Skupščini SRS, torej tudi v skupščini Kulturne skupnosti Slovenije, da bi v skladu s 16. alineo 342. člena republiške ustave med drugim oblikovala politiko razvoja varstva naravne in kulturne dediščine.

Temeljna vednost o tem, koliko dediščine imamo, šele nastaja. Za prikaz danosti, značilnosti in stanja dediščine je bilo torej treba v analizi uporabljati pri naravni dediščini predvsem seznam približno 1400 objektov in območij, ki so strokovno obdelani v dokumentaciji Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine (poslej: zavod), pri kulturni dediščini pa zbir približno 8000 objektov in območij, ki jih strokovne organizacije za varstvo naravne in kulturne dediščine (poslej: strokovne organizacije) predlagajo ali nameravajo

predložiti v razglasitev za spomenik. Naravne in kulturne dediščine, vsaj nekaterih vrst, je že po sedanjih merilih veliko ali kar nekajkrat več. Prikaz v tej analizi zajema vsaj njen najkvalitetnejši del, ko že ne more celote.

Naravno dediščino obravnavamo takole: O naravni dediščini govorimo o geoloških tvorbah in nahajališčih mineralov in fosilov (40) in geomorfološki dediščini (gorski vrhovi, soteske, tokovi rek, doline potokov, ledeniški balvani, morene, naravna okna in mostovi, skalne čeri in obeliski, podi, debri in podobno — v celoti 250 objektov pomembnejših kvalitiet). Od 15.000 kraških jam, jih je vsaj 150 med najpomembnejšo dediščino. Nadalje obravnavamo hidrološko dediščino (jezera — 8 najpomembnejših, močvirske ravnice in barja, 86 slapov, reke in rečni odseki in 1 km nedotaknjene morske obale), botanično dediščino (100 nahajališč 230 redkih ali ogroženih vrst in 28 zavarovalnih rastlinskih vrst — od vsega tega 80 vrst, ki rastejo samo pri nas, 12 pragozdov) in zoološko dediščino (60 pomembnih lokacij). Naša podzemna favna je najbogatejša na svetu in kar v treh četrtinah primerov lastna samo Sloveniji. Naposled štejemo k vrstam naravne dediščine še oblikovano naravo in krajinska območja.

V krajinskih območjih se praviloma strne posebno dragocena naravna dediščina več vrst, pogosto hkrati s kulturno, v novo celoto višjih kvalitiet. Za taka območja šteje stroka poleg Triglavskega narodnega parka in Spominskega parka Trebče še kraški regijski park, notranjski regijski park, karavanški in kamniško-savinjski regijski park in Pohorje ter še nekaj manjših. Skupaj zajemajo približno 11 odstotkov slovenskega ozemlja.

Sl. 1. Sv. Janez v Bohinju — spomenik velike vrednosti s prav posebnimi zahtevami do konservatorske stroke (foto J. Gorjup 1983)

Fig. 1 St. John's Church, Bohinj — Monument of great value and specific demands towards the conservational profession (photo J. Gorjup 1983)

Kulturno dediščino obravnavamo takole:

Arheološka dediščina ima med zvrstmi kulturne dediščine svoje značilnosti: njen »nastanek« je največkrat vezan na odkritje, saj gre pretežno za objekte in predmete, ki jih prekriva zemlja, njen najpogostejši »namen« pa je, da se sčasoma vsaj pretežno izčrpa: njeno zgodovinsko sporočilo prevzame znanost, njene materialne ostanke največkrat muzej. Redkejši so primeri, ko arheološko najdišče ohrani povednost in v svoji novi, razodeti podobi, postane del okolja. Po zaslugi arheologov smo v povojnih letih izredno izpopolnili poznavanje arheološke dediščine, čeprav jo zlasti z zaščitnimi arheološkimi izkopavanji še kar naprej odkrivamo. Po vsej Sloveniji je spoznanih med mnogo številnejšo arheološko dediščino okrog 1000 enot s spomeniško vrednostjo.

Zgodovinska dediščina. Tu gre praviloma za objekte ali območja, ne zaradi njihovih lastnosti, temveč zaradi pomembnih ljudi ali dogodkov, s katerimi so v bolj ali manj tesni zvezi. Pogosto zgodovinska dediščina šele nastane s tem, da zavestne družbene sile (občani, društva, družbenopolitične organizacije ipd.) poudarijo zvezo med zgodovinskim dejstvom in objektom ali pa objekt (spominsko tablo, javni spomenik) v ta namen postavijo. Med zgodovinsko dediščino je sorazmerno malo take z lastno zgodovinsko pričevalnostjo. Od 1200 zgodovinskih spomenikov jih je več kot 4/5 iz obdobja NOB, prav iz tega obdobja pa je tudi celotna dediščina daleč najbogatejša. Med njo so tudi vsi ohranjeni avtentični objekti: bolnice, tehnike, bunkerji, tiskarne, baze. Drugih vrst zgodovinskih spomenikov, zlasti iz starejših zgodovinskih obdobj, je spoznanih malo, ali pa so uvrščeni v druge zvrsti spomenikov: med njimi raste število takih, ki spominjajo na pomembne osebnosti, značilno, da v večini primerov na osebnosti iz slovenske literature. Zelo pretežno je stanje teh spomenikov zadovoljivo. Avtentični spomeniki NOB zadnja desetletja ne propadajo več.

Naselbinska dediščina. Po vsej Sloveniji in, v skoraj vseh občinah, so taki mestni in ruralni kompleksi (v glavnem treh tipov: »notranjega«, mediteranskega in panonskega), ki so pretežno ali vsaj v veliki meri ohranili svoje urbanistične kulturne kvalitete. Še najslabše ocenjujejo ohranjenost spomeniških vrednosti te vrste v dolenskih občinah. Gre za celotna naselja, pogosteje za njihova jedra oziroma dele, ki segajo s svojim nastankom v različna obdobja od 12. do začetka 20. stoletja. Tudi v tem pogledu se stanja po pokrajinah razlikujejo. Med skoraj 300 takimi naselbinami spomeniške vrednosti prevladujejo mestna naselja oziroma njihova jedra. Manjši del jih je že prenovljen ali v prenovi, pogosto pa so deležni manj vzdrževanja, kot bi ga terjali in zaslužili.

Med umetnostno dediščino ima posebno mesto skupina gradov (grajskih utrd, graščin, dvorcev...). Med približno 600 objekti te vrste pripisujemo skoraj 100 razvalinam in blizu 300 ohranjenim stavbam spomeniške lastnosti. Komaj nekaj občin je brez gradov (npr. obalne), zato pa je tudi takih z desetimi in več. Z nekaj izjemami sicer ne gre za objekte izjemne umetniške moči, pogosteje pa jih odlikuje še zgodovinska izpovednost, tudi njihova vloga v krajini je zelo pomembna. Manjši del njih pripada vsaj deloma še romaniki in gotiki. Večina pa je iz mlajših stilnih obdobj. Fizično stanje gradov je različno, v mnogih primerih pa ne zadovoljivo. Razvaline v večini

primerov niso zavarovane pred nadaljnjim razpadanjem. Gradov, ki bi bili opremljeni s svojo prvotno opremo, skorajda ni. Večina gradov je pač doživljala gospodarsko in nato tudi fizično propadanje že od srede prejšnjega stoletja dalje, nekateri tudi pustošenja in rušenja med vojno in zapuščenost v prvih povojnih časih. V zadnjih dveh desetletjih smo vlagali znatna sredstva v ohranjanje in oživiljanje teh, večjidel velikih stavbnih kompleksov z mnogimi in velikimi prostori. Obnavljali smo približno četrtno grajskih stavb, bodi zgolj zaradi njihove spomeniške vrednosti ali še zaradi njihove namembnosti. Prav namembnost tudi bistveno opredeljuje materialno stanje in spomeniško povednost in dostopnost gradov. Kaka desetina rabi kulturnim dejavnostim, med njimi je le nekaj primerov, ko gre zgolj za prezentacijo gradu samega. Še manj je gradov z drugimi količkaj primernimi namembnostmi (družbene dejavnosti, turizem, uprava). Skoraj četrtna gradov (razen na Gorenjskem) je brez rabe in propada. Prevladujejo pa gradovi v upravljanju kmetijskih zadrug in organizacij ali stanovanjskih organizacij, ki jih le deloma porabljajo za skromna, zasilna ali prehodna stanovanja ali za skladiščenje ipd. Na slabšem, večinoma zelo na slabem, so gradovi zunaj večjih naselij. Za več kot 100 gradov je torej temeljni podatek o njihovem stanju, da ni nosilcev, ki bi te velike zgradbe v zadovoljivi meri vključevali v svoje poslovne ali drugačne interese in da tudi niso v stanju, ki bi zagotavljalo zadovoljiv obstanek za naslednji dve, tri desetletja, ko se bodo nemara taki interesi našli. Skoraj neverjetno je, kako malo zanimanja za grajske stavbe je vse doslej zmožel slovenski turizem z gostinstvom vred.

Spomeniško pomembnih objektov meščanske arhitekture je — med dediščino te vrste, ki je vsaj trikrat številnejša — stroka doslej spoznala okrog 1700. Njen največji del izvira iz srednjega veka, a je kasneje predelavan. Nekaj je med spomeniki tudi arhitekture 20. stoletja. Skoraj vse te zgradbe so v urbanističnih spomeniških območjih, dobršen del njih zajema že izvajana ali pripravljena ali pa nameravana prenova. Največ meščanskih arhitekturnih spomenikov je torej v Ljubljani, Mariboru, Piranu in nekaj drugih mestih. Praviloma rabijo stanovanju, pogosto hkrati še trgovini, gostinstvu in obrti. V večjih mestih so večinoma v družbeni lasti, kar pa je zasebnih, so znatno slabše vzdrževani. Ta podoba pa se v manjših krajih popolnoma zaobrne. Vzdrževanje teh spomenikov je strokovno in finančno zahtevno in pogosto nezadovoljivo. Spomeniške vrednosti pa so v večini območij kar dobro ohranjene. Te vrste spomeniki v zadnjem obdobju skorajda niso propadali.

Sakralni kulturni dediščini, v veliki večini cerkvam, pripisuje stroka v največ primerih spomeniško vrednost, kar pač izhaja že iz tradicije in iz namena graditve teh objektov, iz bogastva njihove opreme in iz njihove pomembne vloge v prostoru. Z blizu 2200 enotami je torej to najštevilnejša zvrst spomenikov. Nekaj jih je romanskih, veliko gotških, daleč najbogatejši pa je v slovenskem cerkvenem stavbarstvu barok. Vzdrževanost cerkvenih zgradb je v povprečju dobra; na Štajerskem in Gorenjskem celo prav dobra, manj zadovoljiva na Primorskem in Dolenjskem, kjer spomeniške kvalitete marsikje trpijo zaradi samovoljnih in slabih vzdrževalnih ukrepov. Nasploh je stanje podružničnih cerkva, teh pa sta dve tretjini, znatno ali kar mnogo slabše kot farnih, ponekod celo nezadovoljivo.

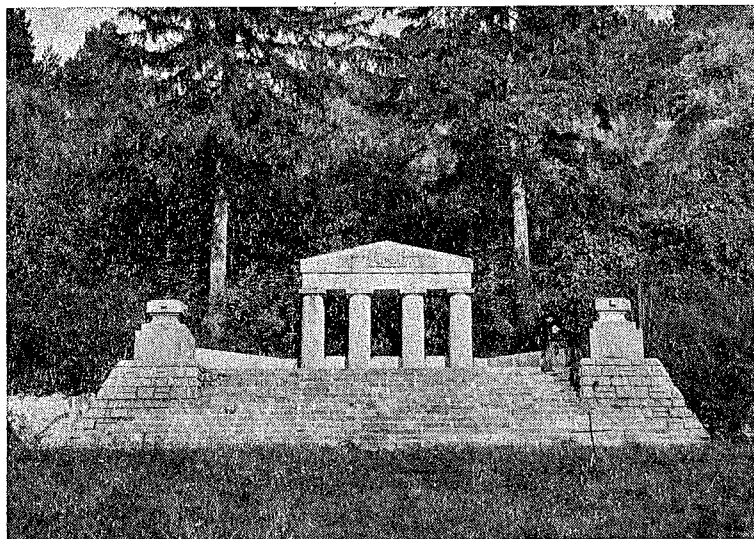
Kritična točka stanja te vrste dediščine je lesena oltarna plastika, torej prav največje umetnostno bogastvo cerkvene dediščine pri nas, ta je skoraj vsa potrebna restavratorskih zaščitnih ukrepov.

Zajetno kategorijo umetnostne dediščine sklepa raznorodna skupina, v kateri so strokovnjaki doslej odbrali okrog 650 manjših objektov: javnih spomenikov, kapelic, znamenj (samo teh je evidentiranih čez 1000), samostojnih plastik ipd. Javni spomeniki so vsaj v glavnem povsod zadovoljivo vzdrževani, kapelice pa delijo usodo sakralne arhitekture.

Etnološka dediščina so predvsem stavbni objekti (domačije, gospodarstva, delavnice, delavska naselja, planšarije itd.), ki pričajo kako so posamezni družbeni sloji v preteklosti živeli svoje vsakdanje življenje, delali, gospodarili itd. Predvsem gre torej za etnološko pričevalnost te dediščine, ne morda za posebne oblikovne kvalitete. Taka, kakršna je, pa ta dediščina bistveno opredeljuje tudi našo krajino in nekatere vrste naselij. Etnološka dediščina nastaja povsod, kjer teče življenje, in je morda najbolj izvirna, pa hkrati pestra vrsta dediščine tudi pri nas. Hkrati pa je zaradi svoje vezanosti na življenje, na vsakdanjo rabo, to tudi najbolj izginjavajoča dediščina. Temu prispeva skromnost in neobstočnost materiala, ki velja za nekatera okolja (npr. za panonsko) in za nekatere sloje še poudarjeno. Hitre spremembe načina in ravni življenja v našem času neusmiljeno praznijo objekte etnološke dediščine, jo potiskajo ob stran življenja in jo spreminjajo v ruševine ali v napotje. Ker se vrednot etnoloških pričevanj in pomena te dediščine za krajino donedavna nismo zavedali in ker z redkimi izjemami, ki so zajele komaj kak odstotek dediščine, nismo varstveno ukrepali, se je zakladnica te dediščine v zadnjih dveh desetletjih prepolovila, izgineva pa vse hitreje. Od tega, kar še imamo, prepoznavna stroka

Sl. 2. Paradišče — kozolec toplar, značilna sestavina slovenske krajine (foto J. Gorjup 1983)
Fig. 2 Paradišče — Double hayrack, a characteristic component of the Slovene landscape (photo J. Gorjup 1983)

Sl. 3. Stanjel — vojaško pokopališče iz 1. svetovne vojne (Gorjup 1983)
Fig. 3 Stanjel — Military cemetery from the First World War (Gorjup 1983)

okrog 1000 spomeniških objektov. Tudi zanje je ob vsej njihovi izpovedni moči in bogastvu najbolj značilen element stanja — ogroženost.

O tehniški dediščini, ki priča o razvoju tehniške kulture na Slovenskem in ohranja spomin na pomembna poglavja in dosežke tega razvoja, so podatki negotovi in nepopolni. Za zdaj lahko govorimo o 250 spomeniških objektih te vrste s področja obrti, industrije, gradbeništva, prometa, energetike itd.

Razvoj tehnologije in ekonomike, povezan z ekološkimi vprašanji in osredotočen v problemu gospodarjenja s prostorom in ohranjanja njegovih kvalitet, zastavlja v svetu in pri nas vse bolj tudi vprašanja kulturnih kvalitet pokrajine kot celote, torej še poleg konkretnih objektov in območij v njej, ki jih spoznavamo in varujemo kot naravno in kulturno dediščino. Govorimo o kulturni krajini kot o varovanja vredni zbirni kvaliteti, ki jo sestavljajo med drugim meje gozda in značilni položaji dreves in drevesnih skupin; lega, parcelacija, razvrščanje kultur in druge oblikovne značilnosti obdelovalne zemlje; značilni vodni tokovi in z njimi povezana vegetacija; lega, značilnosti gradnje in izpeljanosti prometnic; žive meje, ograde, ograje, zidovi; lokacija zgradb glede na relief in glede na druge sestavine krajine; medsebojna razvrščenost zgradb; značilne oblike, barve, mere, medsebojno skladje mer objektov; značilna uporaba in neuporaba gradiv itd. Prve strokovne raziskave dajejo slutiti, da premore slovensko ozemlje nič manj kot 80 sorazmerno specifičnih zaokroženih zbirnih tipov in kvalitet kulturne krajine. Slovenska pokrajina se hitro in vse hitreje spreminja, pogosto tako, da ne upoštevamo, ne ohranjamo in ne nadaljujemo ter ne razvijamo sestavin in kvalitet kulturne krajine — saj se jih niti zavedamo ne.

Ogrožanja

Tu mislimo na procese, dogajanja, ravnanja, odločitve, ki slabšajo stanje dediščine ali pa preté, da bodo nanjo kvarno delovali.

Človek kot posameznik ogroža dediščino z odmetavanjem smeti, trganjem zaščitnega cvetja, ropanjem kapnikov v kraških jamah, z vandalizmom nad objekti dediščine, z ropanjem opreme in podobno. Vse te oblike ogrožanja so redke in sorazmerno zato nenevarne. Žal jim moramo dodati gradnjo črnih vikendov, s katerimi posameznik kar pogosto posega v naravno dediščino, v okolje kulturne dediščine ali tudi kar v objekte kulturne dediščine same. Taki posegi skoraj brez izjeme obstanejo, obveljajo, zato je ta pogost način ogrožanja aktualen in nevaren.

Organizacije združenega dela ogrožajo dediščino z odlaganjem odpadkov in strupenih snovi, onesnaževanjem vode in zraka, z gradnjami. Vse to so ravnanja, ki hkrati ogrožajo stanje našega življenjskega okolja v celoti in posredno ali neposredno človekovo zdravje. Zato so na srečo tudi širši, ne le spomeniško-varstveni razlogi za to, da se takim ogrožanjem upremo oziroma odrečemo, čeprav nosijo največkrat pečat gospodarskega napredka.

Imetniki, naj gre za zasebno ali družbeno sfero, lahko že zaradi svoje tesne in trajne povezanosti z dediščino, na kateri imajo pravice, kar najbolj ogrožajo kulturno, izjemoma tudi naravno dediščino s tem, da nezakonito, torej brez dovoljenj pristojnih organov, gradbeno ali drugače posegajo vanjo, da gospodarijo z njo v škodo dediščine, če družbenopolitična skupnost ne zagotovi izpolnjevanja svojih odločitev in spoštovanja dogovorjenih omejitev ter opredelitev, če dopušča kršitve zakonitosti in samovoljo, tedaj je zaradi tega dediščina objektivno najbolj ogrožena.

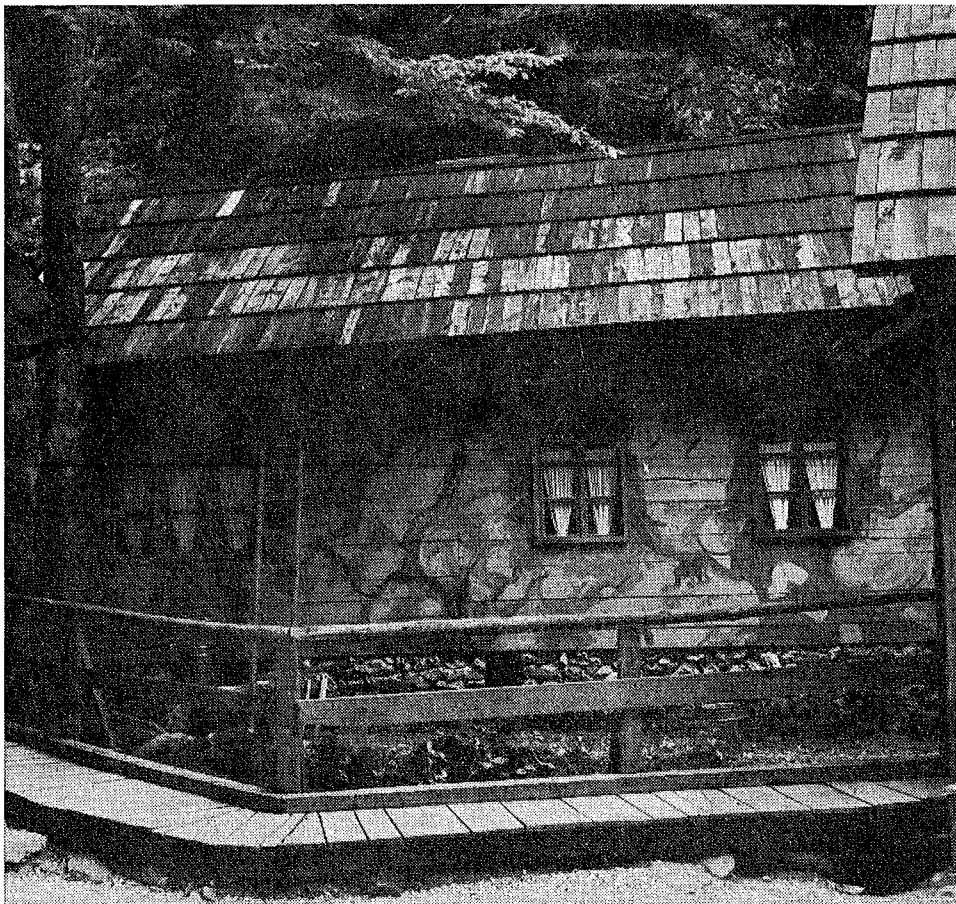
Varstvo naravne in kulturne dediščine mora biti nekakšna obrnjena podoba ogrožanja te dediščine.

Ugotovitve in usmeritve

1. Naravna in kulturna dediščina v Sloveniji je bogata, raznolika in na gosto posejana. Mnogo te dediščine je ohranjene v celoti ali v taki meri, da njene kulturne vrednosti niso preveč prizadete. Mnogo pa je propadlo že v prejšnjih obdobjih ali v bližnji preteklosti. Marsikateri del te dediščine propada zdaj ali je zanemarjen ali pa je v nevarnosti, da bo propadel zaradi nedejavnosti ali zaradi dejavnosti, ki so dediščini v škodo.

2. Naravna in kulturna dediščina nas s svojim pomenom zavezuje kot republiko, kot samoupravno socialistično družbo in kot občane. Njeno varstvo ni samo sektorska kulturna stvar, zanj niso zadolžene in odgovorne samo strokovne organizacije za varstvo naravne in kulturne dediščine. Spoštovanje dediščine, skrb in pripravljenost, da jo ohranjamo, mora biti vgrajena v vse naše družbeno načrtovanje, odločanje in delovanje.

Kolikor bolj lahko posamezna dejavnost vpliva tudi na obstoj, stanje in razvoj dediščine, toliko večja je za ta del odgovornost vseh, ki v dejavnosti sodelujejo. To velja še poudarjeno za tiste primere, ko se poseben družbeni interes ne ujema s posameznim drugim interesom, in za primere, ko je mogoče

Sl. 4. Partizanska bolnica Franja pri Novakih — baraka za zdravnike, rekonstrukcija originalne sive maskirne poslikave ob obnovi leta 1982 (foto V. Benedik)

Fig. 4 Partisan hospital Franja near Novaki — doctor's barrack, reconstruction of the original gray (hiding effect) paint during restoration in 1982 (photo V. Benedik)

le s povezovanjem različnih družbenih interesov s skupnimi močmi zagotoviti ohranjanje in razvoj dediščine.

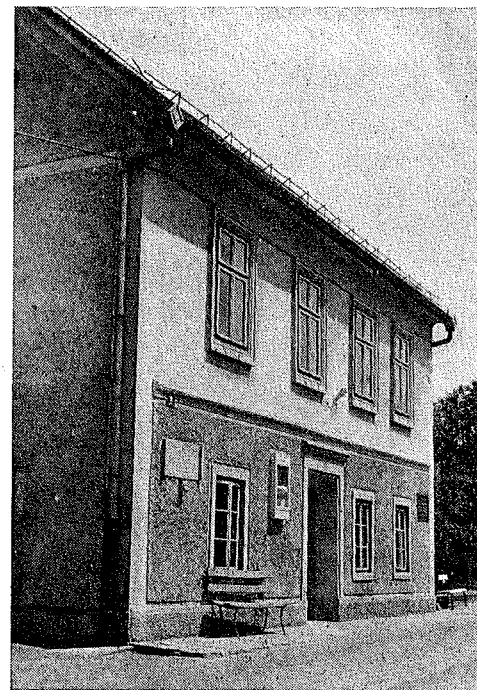
3. Pojmovanje naravne in kulturne dediščine se v naši družbi širi in zajema nove kategorije. To velja tako za strokovna spoznanja kot za razumevanje občanov. V celoti se zavest o dediščini krepi; uveljavlja se vloga dediščine v kulturnem življenju občana in njegova volja, da bi jo ohranjal. Varovanje, uveljavljanje in razvijanje dediščine postaja del celotnega družbenega planiranja, še posebej pa prostorskega. Najkvalitetnejši del dediščine: naravne znamenitosti in kulturni spomeniki postajajo predmet posebnih družbenih opredelitev in posebnega družbenega varstva. Z vsem tem se varstvo dediščine podružblja. Mreža strokovnih organizacij za varstvo dediščine se je izpopol-

nila, te organizacije se razbremenjujejo upravnih opravil, obseg drugih nalog pa je porastel. Kadrovske so se začele izpopolnjevati.

4. Glede nekaterih zvrsti dediščine je položaj kritičen: hidrološko naravno dediščino, že zelo zreducirano, spravljajo v nevarnost razmišljanja o novih vodnogospodarskih, vodnoenergetskih, kmetijskih investicijah; kulturna krajina, pojmovno neizčiščena in strokovno nedorečena, a brez dvoma kapitalna zbirna dediščinska vrednota, se hitro spreminja in izgublja svoje značilnosti in vrednosti; gradovi so v mnogih primerih škodljivo slabo vzdrževani, torej neohranjeni, in brez interesov, ki bi zagotavljali drugačno prihodnost; etnološka dediščina ostaja vse pogosteje brez življenja in funkcije, strokovno neobdelana, brez sprejemljivih rešitev za ohranjanje in brez učinkovitih oblik družbene intervencije; tehniška dediščina je strokovno nepopolno obdelana, posledice utegnejo biti hude.

5. Ožja zakonodajna ureditev področja za zdaj ne kaže slabosti, ki bi jih bilo treba odpraviti. Pri zakonodajnem urejanju drugih dejavnosti, pomembnih za dediščino, naj bodo vidiki varstva dediščine izrecno vsebovani.

6. Mreža strokovnih organizacij je za zdaj zadovoljiva. V naslednjih letih se bo moral nadaljevati že začeti proces kadrovske konsolidacije, kar ne velja le

Sl. 5 Vinica — rojstna hiša pesnika Otona Zupančiča, v letu 1984 razglašena za spomenik po določilih novega zakona o naravni in kulturni dediščini (f. J. Gorjup 1982)

Fig. 5 Vinica — Birth-place of the poet Oton Zupančič, proclaimed for monument in 1984 according to the definitions of the new law on natural and cultural patrimony (photo J. Gorjup 1982)

za novoustanovljene organizacije. Hkrati s tem se bo moglo in moralo bistveno okrepiti sodelovanje strokovnih organizacij s strokovnimi in znanstvenimi močmi v drugih institucijah, a tudi lastno strokovno delo in izpopolnjevanje. Pri tem bo moral Zavod mnogo bolj kot doslej opravljati povezovalno, usmerjevalno in usklajevalno vlogo.

7. Kulturna skupnost in skupščina vsake občine ter njeni izvršilni in upravni organi morajo obravnavati in zagotavljati varstveno dejavnost kot eno svojih temeljnih kulturnih in upravnih dejavnosti, ne glede na to, ali jo opravljajo po strokovni organizaciji, ki morda nima sedeža v njihovi občini.

Financiranje te dejavnosti v vsaki regiji pa mora biti s samoupravnim sporazumom med občinami ustanoviteljicami in vsakoletni praksi zagotovljeno tako, da strokovne organizacije ne spravljajo v negotovost o delu in obstoju in je ne preobremenjuje brez potrebe.

8. Temu mora prispevati tudi delovanje sveta strokovne organizacije in delegatov občin v njem. Svet se mora kot organ upravljanja šele uveljaviti. To terja veliko več zavzetosti tako od delegatov samih kot od teh, ki jih delegirajo, in od vodstva strokovne organizacije. Slednje mora po primernih oblikah stikov, tudi posamičnih, razkrivati in pojasnjevati delegatom vse, kar je treba, da bodo lahko z vso odgovornostjo sodelovali pri odločanju, uveljaviti pa bo treba tudi take metode dela za delegate družbene skupnosti, da bodo mogli ti zares zastopati širši družbeni interes pri odločanju. Najprimernejši organizacijski okvir za razvijanje takih metod je SZDL.

9. Evidenco dediščine za območja in področja, na katerih manjka ali je nepopolna in zastarela, je treba zagotoviti brez odlašanja, vsaj v treh letih. Nekateri občine bodo v ta namen morale prispevati posebej; doseči je treba sodelovanje organizacij, ki so sposobne pomagati.

10. Zavod naj strokovno pripravi in koordinira poenotenje dokumentacije. Dolžnost vseh strokovnih organizacij je, da tako poenoteno dokumentacijo nastavijo in uredijo ter jo redno dopolnjujejo. Omogočiti morajo, da bo vsebina njihove dokumentacije vključena v indok center pri zavodu. Ta center mora biti v okviru republiške upravne mreže vzpostavljen najkasneje v dveh letih.

11. Nekaterih vprašanj vrednotenja dediščine se je treba z vključevanjem vseh strokovnih moči, upoštevanjem mednarodnih izkušenj in razumevanjem družbenih možnosti lotevati pospešeno in organizirano, kar je zlasti stvar zavoda. Med njimi terja posebno pozornost in raziskovalen pristop problematika kulturne krajine. Preverjanje in usklajevanje metod in meril vrednotenja je potrebno tudi že v pripravah strokovnih osnov za razglašanje kulturnih spomenikov in znamenitosti (podatki o tem vzbujajo med drugim domnevo, da strokovne organizacije ne zaupajo v možnost varovanja dediščine, ki ni razglašena).

12. Razglasitev tistih delov dediščine, ki imajo posebno vrednost, za spomenike in znamenitosti (na temelju podanih strokovnih predlogov) je naloga vseh občinskih skupščin in nobenih opravičljivih razlogov ni, da bi z razglašenjem odlašale. Od razglasitve je poleg vsega drugega odvisno tudi ureditev registra in označenje spomenika in znamenitosti. Še prej pa je postopek za

razglašanje nujna priložnost za temeljito seznanjanje občanov in krajanov z dediščino na njihovem območju, v to nalogo je treba vključiti kar največ strokovnih, šolskih, kulturnih, družbenopolitičnih moči.

13. Med temeljna začetna gradiva za pripravljane prostorskih sestavin planskih ali izvedbenih aktov sodijo strokovne osnove pristojne strokovne organizacije. Le-ta mora biti od vsega začetka vključena v nastajanje takih aktov. Pristojni občinski upravni organ, ki pripravlja ali naroči pripravo osnutkov prostorskih planskih aktov, mora zagotoviti spoštovanje te zahteve.

14. Z vsemi razpoložljivimi potmi in sredstvi je treba zagotavljati, da se bodo imetniki zavedali svoje dolžnosti vzdrževanja dediščine in da jo bodo izpolnjevali. Kadar terja vzdrževanje nesorazmerna sredstva, je treba z davčno in kreditno politiko, pa tudi s sredstvi strokovnih organizacij za interventne primere ohranjati interes imetnika za gospodarjenje z objektom; posebej to velja za etnografske spomenike. Gradovom in podobnim spomenikom, ki zdaj nimajo primerne rabe, ne primerne imetnika, je treba s prednostnim planskim obravnavanjem, z ugodnostmi pri kreditiranju, z omejevanjem ali preprečevanjem drugih alternativnih prostorskih in investicijskih rešitev in podobno iskati primernih in perspektivnih možnosti za oživljanje. In to v širšem krogu možnih interesentov, ne le v občini. To še posebej velja za investiranje v razvoj turizma.

Sl. 6. Bohinjska Češnjica — ena od kmečkih hiš, kjer je večkrat težko usklajevati željo po ohranitvi izročene vrednosti in zahteve sodobnosti (f. J. Gorjup 1983)

Fig. 6 Bohinjska Češnjica — One of the peasant houses with which it is often difficult to adjust the wish for preservation of the inherited values to contemporary demands (photo J. Gorjup 1983)

Sredstva, namenjena kulturi, je utemeljeno vlagati v spomenike, ki jim ni zagotovljena ustrezna raba in vzdrževanje, praviloma le zaradi konservacije. V tem obsegu pa naj uporabniki in izvajalci v KSS upoštevajo dohodkovno moč občine, kjer je spomenik in interes celotne družbe za ohranjanje spomenikov in znamenitosti.

15. Zahtevna restavratorska dela morajo opravljati preverjeni strokovnjaki. Restavratorska dejavnost Restavratorskega centra mora biti v veliki meri načrtovana v koordinaciji s strokovnimi organizacijami, vsaj za tiste projekte, ki so tudi predmet odločanja v kulturni skupnosti. Restavratorski center pa mora opravljati tudi druge naloge v skladu z zakonom, s katerim je ustanovljen. Te naj bodo tudi predmet svobodne menjave dela v Kulturni skupnosti Slovenije. Svet centra kot organ upravljanja mora zagotoviti opravljanje vseh zakonskih nalog te inštitucije.

16. Strokovne organizacije naj se skupaj z upravnimi organi in ob sodelovanju z zavodom usposobijo za mnogo doslednejšo uporabo pravnega inštrumentarja, ki ga daje zakon, zlasti glede položaja in obveznosti imetnikov.

17. V Posebni izobraževalni skupnosti za kulturo, katere članice so, naj strokovne organizacije poskrbe za razpravo o tem, kako bi bilo najbolj smotno v usmerjenem izobraževanju zagotavljati oblikovanje vseh konservatorskih in restavratorskih poklicev, ki jih varstvo dediščine potrebuje v KSS pa v pridobivanju kadrov in omogočanju študija zanje.

18. Občinski upravni organi se morajo v okviru permanentnega izpopolnjevanja temeljito seznaniti z zakonodajo o varstvu naravne in kulturne dediščine, z dediščino na svojem območju in njenim varovanjem v odločitvah skupščine občine.

Inšpekcijski organi občin in republike morajo pri svojem delu dosledno in poudarjeno upoštevati tudi vidike varstva dediščine.

Inšpekcijski organi in strokovne organizacije naj kršitve varstvenih določb dosledno prijavljajo sodnikom za prekrške, ti pa naj jih prednostno obravnavajo in pri kaznovalni politiki upoštevajo in varujejo poseben družbeni interes za ohranjanje dediščine.

19. Samoupravne interesne skupnosti, ki upravljajo z interesi, pomembnimi za varstvo dediščine, naj občasno obravnavajo varstvene vidike na svojem področju in zagotove, da bodo njihove organizacije — izvajalke redno sodelovale s strokovnimi organizacijami ali zavodom v interesu varovanja dediščine.

20. Plan razvoja turizma v Sloveniji mora zajeti vse bistvene priložnosti, ki jih daje narava in kulturna dediščina, se jim v potrebni meri prilagoditi in jih tudi vključiti v izgradnjo turističnih kapacitet. Turistična ponudba in propaganda na Slovenskem mora biti poudarjena in značilno kulturna; bogastvo naravne in kulturne dediščine in njena zgoščenost to omogočata. Že zaradi (domačega in tujega) turizma in s pomočjo njega bi bilo treba razvijati nove, tudi donosne oblike urejanja in dostopnosti znamenitosti in spomenikov.

21. Strokovne organizacije lahko bistveno pomagajo pri strokovni pripravi učiteljev, zadoždenih učencev, ali s samostojnimi napotki za vključevanje dediščine v vsebino vzgoje in izobraževanja. Pojem naravne dediščine je treba vključiti med vsebine in smotre srednjega usmerjenega izobraževanja.

Sl. 7. Ljubljana, Ižanska c. — na kamnu spomenika žrtvam fašizma se že kaže vrsta poškodb, ki jih bo konservator odstranil (f. V. Benedik 1980)

Fig. 7 Ljubljana, Ižanska Street — Stone of the monument dedicated to the victims of fascism already shows a number of damages which will be removed by the conservator (photo V. Benedik 1980)

22. Sredstva javnega obveščanja lahko opravljajo pomembno varstveno vlogo, če na strokovno neoporečen način in na temelju zanesljive širše obveščенosti opozarjajo ne le na negativne, temveč tudi na pozitivne primere varstva in vzbujajo zanimanje tako za dediščino kot za njeno varovanje.

23. Trajna naloga krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij ter društev v njih naj bo, da so krajanji temeljito seznanjeni z dediščino v njihovih krajevnih skupnostih, z njenimi vrednostmi, z njenim stanjem in potrebami in načini njenega varovanja.